

Оригиналан научни рад
Јасмина Јовановић
Драгица Живковић

УДК 314.114:91 (497.11)(091)
Original scientific work

КОРЕЛАТИВНОСТ ГЕОГРАФСКОГ ПОЛОЖАЈА И ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВИТКА БЕОГРАДА У ПРОМЕНЉИВИМ ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИМ КОНСТЕЛАЦИЈАМА

Извод: Демографски развитак Београда детерминисан је првенствено својим географским положајем, као географске и историјске категорије и физичко-географским карактеристикама територије, које су битно утицале на карактеристике насељености и размештаја становништва, природно а посебно миграционо кретање и структуре становништва, пре свега економске. Територију Града Београда карактерисали су интензивни процеси преразмештаја становништва, детерминисани историјским, политичким, друштвено-економским збивањима и физичко-географским карактеристикама. Од детерминанти које су највише утицале на процес размештаја и преразмештаја становништва, а самим тим и до трансформације у економском, социјалном и културном погледу ове територије издвајају се миграциона кретања.

Кључне речи: демографски развитак, географски положај, физичко-географске карактеристике, Београд, промене

Abstract: Demographic growth of Belgrade is determined by its geographical location, which is both geographical and historical category, and by the physical – geographical characteristics of the area. The demographic growth of Belgrade had crucial influence on the character of settlements and the distribution of inhabitants, on the migration movements, on the population structure and its distribution. The intensive distribution of population is the characteristic of the area of the city of Belgrade. It is an outcome of historical, political, socio-economic events and the characteristics of geographical and natural features. The migrations were the main factor which influenced the process of distribution and re-distribution of population, having an impact, at the same time, on the transformation in economic, social and cultural feature of this area.

Key words: demographic growth, geographical location, physical – geographic features, Belgrade, changes

Системски приступ и принцип комплексности при истраживању демографског развитка Београда условљава истицање важности његовог географског положаја, као географске и историјске категорије, односно

значај географског положаја Београда у променљивим историјским, економским и политичким констелацијама за демографски процес.

Географски положај Београда представља детерминанту од суштинског значаја за целокупан ток друштвеног, економског, историјског и демографског развоја.

То је, пре свега, основна диференцијална карактеристика ове територије, која у ширим констелацијама територијалних и историјских процеса чини окосницу сложеног и динамичког демографског развитка.¹

Географски положај је променљив однос одређене територије према природним (физичко-географским) и друштвеним (економско-географским, саобраћајно-географским, историјско-географским, политичким и демографским) чиниоцима ближе и даље околине који су релевантни за процес њиховог развитка, функционисања и трансформисања.²

Комплексним приступом при изучавању географског положаја и физичко-географских карактеристика територије Града Београда спознају се многобројне посредне и непосредне везе и односи са демографским, историјским и друштвено-економским развитком.

Однос географских фактора и демографског развитка детерминисан је следећим категоријама:

– Прва категорија је *географски положај*. У појединим историјским раздобљима положај Београда представљао је такву детерминанту која је позитивно и негативно деловала на компоненте демографског развитка (природно и миграционо кретање, размештај и концентрацију становништва...). Демографски развитак сагласан је друштвено-економском процесу, следећи његове карактеристике и тенденције. Демографски процес је у погледу преразмештаја становништва и у односу на структурно-динамичке промене подвргнут процесу урбанизације и деаграризације што је условило унутаррегионалну диференцираност демографског развитка, тако да је на територији Града Београда формирана хетерогена демографска структура.

– Другу групу категорија детерминанти и фактора чине *физичко-географске карактеристике* територије Града Београда, као фундаментални и постојани чинилац развитка насељености, испољавања особина спајања, прожимања, изоловања и одвајања формиране мреже и система насеља, карактеристика дисперзије и концентрације њених елемената, те размештаја и територијалне организације производних и осталих активности. Природне карактеристике географског положаја Београда имале су утицај на усмеравање ми

¹ М. Радовановић, **Просторне детерминанте и фактори демографског развитка у СР Србији**, Статистичар, бр. 10, ЦДИ ИДН, Београд, 1982, стр. 218.

² М. Грчић, **Политичка географија**, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2000, стр. 182.

грационих токова становништва у одређеним историјским периодима. Зато се комплексним изучавањем географског положаја и физичко-географских карактеристика проучаване територије спознају многобројне посредне везе са демографским развитком, као и целокупним историјским и друштвено-економским развитком. Физичко-географске карактеристике битно су утицале на насељеност и размештај становништва, на активност становништва, миграциона кретања и друге демографске процесе.³

Изразито повољан географски положај Београда утицао је на његов развој. Односно, важност географског положаја Београда утицао је на његову индивидуалност, на карактеристике, систем веза и комуникације⁴ у зависности од тока историјских догађаја и великих политичко-географских промена, како у прошлост тако и данас.

Београд је основан на ставама двеју река – Саве и Дунава, и развијао се у зависности од историјских догађаја, условљених политичким, економским и културним интересима светских и регионалних размера.

Београд се налази на раскрсници светских путева. Он спаја Западну и Средњу Европу са Азијом и североисточном Африком. На северној капији Балкана и Блиског истока и на јужним вратницама Панонске равнице и Средње Европе, на ушћу Саве у Дунав – Београду је одређен не само значај географског положаја већ и важност многоструких географских особина спајања и прожимања.

Кроз дуга историјска раздобља, услед изложеног и значајног географског положаја на светским путевима кретања, на додиру Истока и Запада, и због расположивих природних потенцијала, Београд спада међу давно настањена подручја, изложена најездама и продирању још од трачких, келтских, илирских, римских, готских, хунских, аварских, словенских племена, па све до Турака, Аустро-Мађара и Немаца.⁵

Захваљујући повољном географском положају и богатству природних карактеристика (рељефним, педолошким, хидролошким и климатским) територија Београда је још од давнина веома привлачна за насељавање. Насеља су формирана у палеолитско и неолитско доба, током римског и византијског периода, односно формирана су и одржала су се за време различитих култура и цивилизација које су се смењивале, јер Београд на раскрсници важних континенталних и речних путева никад није изгубио свој значај.⁶

³ М. Радовановић, **наведени рад**, стр. 220–222.

⁴ М. Грчић, **наведено дело**, стр. 182.

⁵ В. С. Радовановић, **Географски положај и територијални развитак Београда**, Зборник радова, св. VII, ПМФ УБ, Географски институт, Београд, 1960, стр. 2–4.

⁶ Ј. Цвијић, **Балканско полуострво и јужнословенске земље**, Основе антропогеографије, књига прва, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1922, стр. 297.

Од оснивања Београда – Singidunuma (келтско племе Скордици основали су тврђаву Singidunum на месту још старијег трчког и неолитског насеља) па до данашњих дана (у IX веку српско име Београд) десиле су се огромне промене не само у етничком већ и у територијалном, привредном и културном погледу.⁷

Све до друге половине XIX века, околина Београда није се битно разликовала по својој економско-географској структури од остале Србије. До Првог светског рата Београд је имао само јужну шумадијску околину. Сава и Дунав ”секле” су везе Београда са Сремом и Банатом, јер је њима водила државна граница према Аустро-угарској монархији. После Првог светског рата Београд, као главни град државе започиње свој привредни развој. Београд шири своју просторно-утицајну зону и ”увлачи” у своју сферу јужни Банат и источни Срем. Укидање државне границе на Сави и Дунаву повољно се одражава на његов даљи свеукупни развој. Тада долазе до изражаја повољности географског положаја града између шумадијског побрђа, на једној, сремске лесне заравни, на другој, и алувијалне равни Панчевачког рита, на трећој страни. Међутим, главне промене економско-географских карактеристика настају после Другог светског рата, када је Београд знатно повећао тржиште, те је ”увукао” у робну тржишну производњу велики број насеља, не само ближе већ и даље околине.⁸

За Београд може се рећи да је шумадијско–сремско–банатски град, а истовремено и посавски и подунавски.

Насеља која административно-територијално сада припадају Граду Београду у прошлости нису имала економске везе са Београдом (није било размене добара). Сеоска насеља која су тада представљала његово непосредно окружење, односно део будуће територије Града Београда, услед историјских догађаја, која су пратиле смене власти, концентрација војске и сл., била су демографски и територијално нестабилна. Становништво и поред повољног географског положаја и природних услова за живот у њима стално се мења – досељава (околина Београда била је насељена током праисторијског, античког, римског доба) и расељава (бежи услед нових освајача или их освајачи насилно расељавају), тако да се сеоска насеља све више удаљавају од градских зидина и саобраћајница, што указује да је све до половине XIX века јачи утицај друштвено-историјских фактора у односу на природне. Односно, положај сеоских насеља прилагођавао се не само повољним природним условима за живот, већ и захтевима безбедности (избегавање комуникација).

⁷ С. Радовановић, **Популациона динамика Београда**, Становништво Београда према попису 1991, Град Београд Завод за информатику и статистику и ИДН ЦДИ, Београд, 1999, стр. 31.

⁸ В. Ђурић, **Пољопривреда Београдске околине**, Зборник радова, св. IX, ПМФ УБ, Географски институт, Београд, 1962, стр. 97.

Раст становништва Београда иако континуиран, због историјских догађаја који су утицали на промене политичких, социо-економских и територијалних фактора развоја, посматран је издвојено на: период до Другог светског рата и период после његовог завршетка.

”Извори података о становништву Београда, све до 1834. године, када је извршен први попис становништва у Кнежевини Србији, нису довољни за свеобухватно сагледавање демографских кретања и процеса.”⁹

Пописом 1834. године није обухваћено укупно становништво Београда, већ само тадашњи српски и јеврејски живаљ. Према овом попису број становника Београда износио је 7.033.

За демографски развитак Београда период прве владавине кнеза Милоша (1815–1839) представља раздобље константног повећања популације, пре свега сталним досељавањем српског живља у околна села Београда (све до прве половине XIX века Београд је био претежно насељен немалословенским живљем).¹⁰

Подаци пописа становништва од 1834. до 1931. године указују на разлике у темпу пораста становништва, као последице утицаја историјских догађаја, политичких и социо-економских фактора и временске неуједначености раздобља пописа становништва. Ако се изузму периоди 1846–1850, и 1859–1863. године када долази до смањења укупног броја становника (услед великих ратних сукоба), становништво Београда бележи стални пораст.¹¹

На темпо демографског развоја Београда указује податак да се у периоду 1834–1931. становништво повећало за 231.742 становника, односно у току 97 година становништво бележи пораст од 34 пута (просечна годишња стопа раста износила је 4,83%).

Прва стотина хиљада становника у Београду забележена је пописом 1921. (111.739 становника), а друга пописом 1931. (238.775 становника), мада је претпоставка да је прву стотину хиљада становника Београд имао већ између 1910. и 1914, а другу између 1926. и 1927. године.¹²

Карактеристичан је пораст становништва у периоду 1921–1931. година, условљен имиграцијом која је удвостручила становништво за само 10 година. Однос рођеног (аутохтоног) и досељеног становништва у Београду у периоду 1921–1931. година износио је 1:7. Учешће укупне популације Београда у укупном становништву Србије 1921. износило је 3,9%, а 1931. године 6,7%.

Демографске промене у Београду прве три деценије XX века непосредна су последица балканских ратова и Првог светског рата. Иако се по

⁹ С. Радовановић, **наведени рад**, стр. 32.

¹⁰ **Исто**, стр. 34.

¹¹ **Исто**, стр. 32–35.

¹² Т. Богавец, **Становништво Београда 1918–1991**, Београдски издавачко-графички завод, Српска књижевна задруга и Музеј Града Београда, Београд, 1991, стр. 83.

Табела 1. – Кретање броја становника Београда од 1834. до 1931. године¹³

Година	Број становника	Просечан годишњи пораст	Индекс пораста	Просечна год. стопа раста (%)
1834.	7.033	-	-	-
1846.	14.371	611	204,3	6,1
1850.	12.344	- 507	85,9	- 3,7
1854.	14.600	564	118,3	4,3
1859.	18.860	852	129,2	5,3
1863.	14.760	- 1.025	78,3	- 5,9
1866.	24.768	3.336	167,8	18,8
1874.	27.605	355	111,4	1,4
1884.	35.483	788	128,5	2,5
1890.	54.249	3.213	154,3	7,5
1895.	59.790	1.005	109,2	1,8
1900.	68.481	1.738	114,5	2,8
1905.	77.235	1.751	112,8	2,4
1910.	82.498	1.053	106,8	1,3
1921.	111.739	2.658	135,4	2,8
1931.	238.775	12.704	213,7	7,9

раст броја становника Београда није прекинуо, ратови су свакако неповољно утицали на кретање укупног становништва.

У периоду 1910–1921. године број становника Београда повећао се за 35,4%, а у периоду 1921–1931. број становника Београда се удвостручио. На овакав пораст утицала је миграциона компонента. Миграције које су у овом периоду под утицајем политичко-економских фактора условиле су демографске промене Београда. Београд је до 1918. године био погранични град. Падом Аустро-угарске монархије, поред миграција из Шумадије, јужне Србије и Црне Горе, долазе до изражаја и миграције из Војводине ка Београду.

Основна карактеристика природног кретања, као компоненте пораста становништва Београда, у XIX веку и у првој половини XX века је релативно низак наталитет и веома висок морталитет што је утицало на изразито негативан природни прираштај. Негативне вредности природног прираштаја условљене су демографским и друштвено-историјским факторима (поремећена старосно-полна структура становништва, ратна збивања, епидемије и др.). Утицај изразито високе стопе морталитета на природни прираштај становништва посебно је изражен 1848. године када је стопа наталитета 29,4‰, стопа морталитета 49,9‰, а стопа природног прираштаја -20,5‰, и 1849. када стопа наталитета износи 29,5‰, стопа морталитета

¹³ С. Радовановић, **наведени рад**, стр. 35.

62,8‰, а стопа природног прираштаја -33,3‰. Године 1850. стопа природног прираштаја износи 2,3‰, да би у периоду 1851–1854. кретала се од -7,7‰ до -5,9‰. Стопа природног прираштаја у периоду 1847–1854. године износи -10,5‰ или у апсолутном износу –1.270 становника.¹⁴

У периоду од 56 година (1863–1918) стопе природног прираштаја осцилирају и крећу се од -15,9‰ (период 1863–1867) до -1,0‰ (1908–1912), да би у периоду 1913–1918. године износио -15,0‰. Може се рећи да је на популациони развој Београда најмање утицала природна компонента. Другу половину XIX и почетак XX века низак ниво наталитета прати висока смртност.¹⁵

”Са становишта демографских промена у Београду, 1918. година има велики значај, јер Београд постаје главни град, политички центар три пута пространије и скоро исто толико многољудније државе, чиме је проширена могућност прилива становништва”¹⁶ из свих крајева земље. Године 1919. стопа наталитета износи 16,3‰, стопа морталитета 16,4‰ а стопа природног прираштаја -0,1‰. У Београду 1920. године долази до позитивног биланса између рађања и умирања, чиме се делимично компензирају дефицити настали услед рагова.

Период 1920–1930. године карактеришу стопе наталитета изнад 20‰ (од 24,8‰ до 20,6‰), опадање стопе морталитета од 18,4‰ на 11,8‰ и кретање стопа природног прираштаја од 6,4‰ до 8,8‰. Учешће природног прираштаја у укупном порасту становништва Београда у овој деценији износи око 12%.

Наредни период 1931–1940. карактерише смањење стопа наталитета са 19,0‰ на 14,2‰, смањење стопа морталитета са 11,4‰ на 10,7‰, што утиче на смањење стопа природног прираштаја са 7,6‰ на 3,5‰, тако да је пораст становништва Београда природним путем веома мали.¹⁷

Како читав период од 1847. до 1940. године карактерише дефицит у природном кретању становништва Београда, значи да су доминантну улогу у порасту београдског становништва имала имиграциона кретања.¹⁸

Попис становништва 1941. није извршен због Другог светског рата, али на основу процене 1940. у Београду је живело 320.000 становника, а

¹⁴ М. Радовановић, **Демографски односи у Београду 1815–1914. године**, Историја Београда, том 2, САНУ, Београд, 1974.

¹⁵ М. Сикимић–Спасовски, **Природне компоненте развоја становништва Београда**, Посебна издања, књ. 28, Географски институт ”Јован Цвијић” САНУ, Београд, 1977, стр. 47–48.

¹⁶ С. Радовановић, **Компоненте популационе динамике**, Становништво Београда према попису 1991, Град Београд Завод за информатику и статистику и ИДН ЦДИ, Београд, 1999, стр. 49–50.

¹⁷ М. Сикимић–Спасовски, **наведени рад**, стр. 72 и 100.

¹⁸ С. Радовановић, **наведени рад**, стр. 51.

1944. 270.000 становника, што је на нивоу броја становника непосредно после пописа 1931. године.¹⁹

Становништво Београда се од 1948. до 2002. године повећало за 1.004 640 становника, односно 2,6 пута (индекс пораста износи 258,5). Посматрано по пописним периодима темпо пораста се разликује. Највеће индексе пораста имали су периоди 1961/1953. 128,7 и 1971/1961. година 128,4. На пораст и континуитет у концентрацији становништва на територији Града Београда указују и подаци процентуалног учешћа становништва Града Београда у укупном становништву централне Србије, који су се повећали са 15,3% (1948) на 28,3% (2002).

Табела 2. – Кретање броја становника Београда од 1948. до 2002. године²⁰

Године	Број становника	Просечан годишњи апсолутни пораст		Индекс пораста		% учешће у стан. цент. Србије
1948.	634.003	1948–1953.	19.576	1953/1948.	115,4	15,3
1953.	731.837	1953–1961.	26.294	1961/1953.	128,7	16,4
1961.	942.190	1961–1971.	26.717	1971/1961.	128,4	19,5
1971.	1.209360	1971–1981.	26.071	1981/1971.	121,6	23,0
1981.	1.470073	1981–1991.	13.215	1991/1981.	109,0	25,8
1991.	1.602226	1991–2002.	3.310	2002/1991.	102,3	27,6
2002.	1.638643	1948–2002.	18.604	2002/1948.	258,5	28,3

Период од 1948. до 1953. године карактерише стопе наталитета преко 20‰ (компензациони период). Након овог периода долази до опадања вредности стопа наталитета са 19,1‰ (1954) на 10,2‰ (1995), а од 1996. године испод 10‰ (2004. – 9,8‰). Најниже стопе наталитета забележене су 1999. и 2000. године 8,7‰. Период 1948–1953. године карактерише опадање стопе морталитета са 9,8‰ на 6,4‰. Релативно стабилне стопе морталитета, на нивоу 6-7 промила, карактеришу период 1954–1980, да би од 1981. бележиле пораст, а од 1991. до 1995. године имале приближне вредности са стопама наталитета (око 10‰). Након овог периода, од 1996. до 2004. године, стопе морталитета бележе даљи пораст од 11,2‰ до 12,0‰.

Стопе природног прираштаја од 1948. до 1955. износе преко 10,0‰ (1950. стопа природног прираштаја имала је највишу вредност током читавог посматраног периода 17,5‰, услед највише вредности стопе наталитета 26,7‰), да би до 1980. године износиле око 8‰ (уз незнатне осцилације), а од 1981. почеле да бележе пад. Од 1992. стопе природног прираштаја су негатив

¹⁹ Т. Богавац, наведени рад, стр. 135.

²⁰ Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002, Подаци по насељима, књ. 9, РЗС, Београд, 2004.

не (број умрлих надмашује број рођених) и крећу се од -0,1‰ 1992. до -2,2‰ 2004. године. Најниже вредности стопе природног прираштаја забележене су 1999. године -3,1‰ и 2000. -3,3‰, када су и стопе наталитета имале најмање вредности 8,7‰, а стопе морталитета 11,8‰, односно 12,0‰.²¹

Током свих периода у историји Београда, миграције су представљале одлучујућу компоненту пораста његовог становништва.²²

Након завршетка Другог светског рата Београд постаје изразито имиграционо подручје. Досељено становништво утицало је на раст и развој града, али с обзиром на брзину досељавања становништва, Београд није имао изграђену стратегију развоја, тако да му је она "наметнута" демографским развојем.

Миграциона кретања од 1948. године разликују се по обиму и интензитету на шта су утицале промене политичких и социо-економских фактора развоја. Односно, историјски и политички догађаји утицали су на структуру економских односа који су одређивали карактер и смер демографских кретања и промена.

Негативан миграциони салдо забележен је само једном (1951. износио је -4.545) услед економске кризе изазване информбировском кампањом која је утицала на реорганизацију привреде и управе, појаву вишка радне снаге, смањење имиграције и појаву емиграције из Београда.²³

Нормализацијом привредних прилика долази до знатног повећања укупног становништва Београда имиграцијом, посебно у периоду 1956–1965. (више од 20.000 становника годишње), као и у периоду 1966–1981. година (око 15.000 становника годишње),²⁴ да би се у наредним периодима број досељеног становништва смањивао, с тим што је и даље битно утицао на укупан пораст становништва компензујући низак/негативан природни прираштај.

У међупописном периоду 1961–1971. број миграната износио је 183.369, односно његово учешће у укупном порасту становништва Београда је 68,6%, а у периоду 1971–1981. године 152.650, односно 58,6% у укупном порасту становништва. Наредне међупописне периоде карактерише смањење мигрантског становништва услед опадајућег тренда досељавања, условљеног суженим демографским оквиром из традиционално емиграционих подручја као и због преумеравања миграционих струја. Према резултатима пописа у међупописном периоду 1981–1991. 69.773 становника је мигрантско (52,8%), а у периоду 1991–2002. године 63.696.²⁵ Миграцио-

²¹ Статистички годишњак Београда 2004, ЗИС, Београд, 2005.

²² С. Радовановић, наведени рад, стр. 51–53.

²³ М. В. Радовановић, Миграционе карактеристике становништва Београда, Становништво Београда, Попис 31. март 1981. године, ГЗС, Београд, 1984.

²⁴ С. Радовановић, наведени рад, стр. 54.

²⁵ Статистички годишњак Београда 2004, ЗИС, Београд, 2005.

на компонента утицала је на динамику и структуру популационог раста Београда, али је њен интензитет и обим био у зависности од функционалног, територијалног, демографског и социо-економског развоја Београда.

Интензиван пораст Београда у послератном периоду одвијао се под већим утицајем миграција него природног прираштаја, као и укључивањем суседних насеља, а затим и општина (посебно у периоду 60-их и 70-их година) у административну територију Града Београда. Ширење административне територије Града Београда била је неминовност његовог развоја.

Након Другог светског рата индустријализација утиче да поједина насеља карактерише брз пораст становништва праћен крупним структурним променама. Такође, појачана флукуација становништва према граду (централним општинама) и активним индустријским пунктовима у непосредној и даљој околини проузроковала је опадање броја укупног (посебно пољопривредног становништва) у многим сеоским насељима београдске територије, тако да се насеља са територије Града Београда међусобно битно разликују по свом популационом развоју.

Послератни друштвени развој убрзао је промене у кретању броја становништва по насељима, односно општинама Града Београда, узрокованих процесом економске трансформације становништва, деаграризацијом и урбанизацијом, просторном и социјалном мобилношћу.

Неуједначене карактеристике и тенденције демографског раста општина и њихових насеља територије Града Београда резултат су различитих миграционих кретања и природног прираштаја условљених њиховим територијалним (промене код насеља насталих услед спајања насеља, припајања делова насеља већ постојећим насељима, формирањем нових насеља или променом типа насеља), функционалним и друштвено-економским развојем што је утицало на промене у броју становника. На овакав процес указују и следећи подаци: на територији Града Београда пораст становништва забележила су у периоду 1961/1953. – 103 насеља, 1971/1961. – 87 насеља, 1981/1971. – 94 насеља, 1991/1981. – 96 насеља, и у периоду 2002/1991. – 80 насеља (од укупно 165 насеља).

На територији Града Београда након Другог светског рата отпочињу процеси квалитативне трансформације у структури становништва првенствено условљени економским развојем. Показатељ ових промена је опадање становништва у пољопривредној делатности.

На територији Града Београда од укупно 178 насеља 1953. године 150 насеља има учешће пољопривредног у укупном становништву преко 50%, 1961. од укупно 189 насеља 136 насеља има учешће пољопривредног у укупном становништву преко 50%, 1971. године 104 насеља од укупно 189 насеља има учешће пољопривредног у укупном становништву преко 50%. Након овог периода долази до промене услед трансформације економске структуре становништва по насељима тако да у 1981. години на те

риторији Града Београда од укупно 167 насеља 49 насеља има учешће пољопривредног у укупном становништву преко 50%, 1991. девет насеља, а 2002. три насеља од укупно 165 насеља²⁶ има учешће пољопривредног у укупном становништву преко 50%.

Општине на територији Града Београда захваљујући свом положају, саобраћајној повезаности и сопственим природним ресурсима развила су индустрију, рударство, туризам или индустријску аграрну производњу.

Изградњом магистралних и регионалних комуникационих праваца трансформисана су дотадашња рурална и аграрна обележја многих насеља, односно општина. Тако да долази до изражаја веза између снажног демографског развитака и саобраћајно-географског и повољног економско-географског положаја.

Главне развојне тенденције, односно суштинске промене друштвено-економских односа након Другог светског рата условиле су да се одређени број насеља везује за индустријализована подручја, саобраћајнице регионалних и магистралних праваца и тако образују зоне концентрације и правце интензивног пораста становништва, док остала насеља карактерише (нарочито после 1971) депопулација и стагнација или незнатни пораст укупног становништва.

Ширењем градске територије обухваћена су насеља чије се становништво претежно бавило пољопривредном производњом кроз индивидуални сектор и кооперације, насеља на пољопривредним добрима и уз погонне пољопривредно–индустријских комбината, чије је становништво запослено у аграрно-индустријској производњи, насеља специјализоване пољопривредне производње за потребе градског тржишта, насеља која су по физиономији задржала аграрна обележја и где већина домаћинства има изван пољопривредни посед. Овим процесом ширења градске територије многа аграрна насеља трансформисала су се у индустријска насеља, стамбена насеља или насеља за одмор и рекреацију, односно попримила су садржаје урбаног карактера.²⁷

Ова трансформација утицала је на масовни преразмештај људи и активности на релацији село – град, односно пољопривреда – непољопривредне делатности, што је изазвало негативне демографске, социјалне, економске, политичке и културне последице.

Стихијна редистрибуција радне снаге између пољопривреде и непољопривредних делатности на територији Града Београда, условила је рапидан раст материјалних и социјалних трошкова, проблем незапослености,

²⁶ **Абecedни списак насеља СФРЈ**, Промене у саставу и називима насеља за период 1948–1990. године, СЗС, Београд, 1991.

²⁷ Ј. Јовановић, **Пољопривредно становништво и пољопривредна домаћинства Београда – демографска анализа и картографско моделовање**, Магистарски рад, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2003, стр. 30.

”демографску ерозију” на селу. Питање организованог и усклађеног демографског, друштвено-економског и регионалног развоја, а у том опсегу посебно сеоских територија и савремене интензивне пољопривредне производње, је од све већег значаја за свеукупни друштвени прогрес.

Разлике у кретању укупног броја становништва Града Београда и његовог територијалног размештаја потенцира демографску, социо-економску, организациону и територијалну страну овог процеса. Због тога, у први план треба ставити и демографски и економско-организациони аспект, који задире у друштвено-системску сферу, њене циљеве, политику и мере реализације који су многоструко повезани. Са демографског аспекта разлике у кретању укупног становништва, промене у природном и миграционом кретању, а самим тим и промене у структурама становништва услед јединствености и комплексности демографског развоја намећу потребу да се испита повезаност и зависност у демографским и друштвено-економским структурама, а такође њихов утицај и зависност од природног и миграционог кретања. У погледу економско-организационог аспекта данашњи степен интегрисаности и организованости активног становништва које обавља занимање по делатностима не одговара савременим захтевима развоја и организованости. Укупан демографски развој представља функцију економско-организационог, као и целокупног друштвено-историјског процеса.²⁸

Закључак

Сложен и динамичан демографски развој Београда неопходно је сагледати у склопу комплексног деловања његовог географског положаја, физичко-географских карактеристика, историјског и друштвено-економског развоја. Демографски развој сагласан је историјском процесу следећи његове карактеристике и тенденције, што је условило његову унутар-регионалну диференцираност. Неуједначене карактеристике и тенденције демографског раста Београда условљене су историјским, политичким и социо-економским факторима и територијалним променама.

Корелативност географског положаја и демографског развоја Града Београда огледа се кроз различит темпо промене броја становника под утицајем природне и миграционе компоненте условљене друштвено-економским и историјским догађајима, као и територијалном реорганизацијом. Током свих периода у историји Београда миграције су представљале одлучујућу компоненту пораста његовог становништва, праћене укључи-

²⁸ Б. Петровић, С. Радовановић, **Пољопривредно становништво територије СР Србије ван територија САП и осврт на методолошка решења при дефинисању овог континента у попису становништва 1981. године**, Научни преглед, Научно друштво СР Србије, бр. 12–13, Београд, 1985, стр. 314–318.

вањем суседних насеља и општина. Економски развој, односно индустријализација, покренула је миграције ка градским и индустријским центрима. Од 178 насеља на територији Града Београда 1953. године, 150 је имало учешће пољопривредног у укупном становништву преко 50%, а 2002. од 165 само три насеља.

Економска трансформације насеља на територији Града Београда утицала је на масовни преразмештај људи и активности на релацији село – град, односно пољопривреда – непољопривредне делатности, што је изазвало негативне демографске, социјалне, економске, политичке и културне последице.

Период интензивне индустријализације (70-их година XX века) условио је пораст и висок степен концентрације становништва насеља централних општина и насеља око индустријских центара. С друге стране, насеља тзв. ширег градског подручја карактеришу процеси стагнације или депопулације становништва.

Укупан демографски развитак, детерминисан географским положајем и физичко-географским карактеристикама, представља функцију економско-организационог процеса целокупног друштвено-историјског развитака.

**Jasmina Jovanović
Dragica Živković**

CORRELATIVITY OF THE GEOGRAPHICAL LOCATION AND THE DEMOGRAPHICAL DEVELOPMENT OF BELGRADE IN THE CHANGEABLE SOCIO–HISTORICAL CONSTELLATIONS

Summary

It is necessary to view the complicated and dynamic demographical development of Belgrade as the part of the complex result of the location of Belgrade itself, its physical and geographic character, its social and economic development. Demographic development is in the line with its historical process and it follows its features and tendencies, which had an influence on its intraregional differences. Uneven characterization and tendencies of Belgrade growth are caused by historical, political and socio-economic facts as well as by the territorial changes.

The correlativity of the geographical location and the demographic growth of the City of Belgrade are seen through different tempo of the changes in the population size, naturally or by migration component, both being under influence of socio-economic and historical events as well as of territorial reorganization. Through historical periods, the migrations were the decisive components of the growth of the Belgrade population, followed by conurbation of the neighbouring settlements and municipalities. The economic growth, or industrialization, has influenced migrations towards cities and industrial centres. In 1953 there were 150 settlements with agricultural inhabitants

exceeding 50%, while in 2002 out of 165 settlements, only 3 has the same structure of inhabitants.

Economic transformation of the settlements in the Belgrade Region had an enormous effect upon the massive rearrangement of the population and activities in relation villages – towns, or the farming and non-farming activities. This resulted in the large negative demographic, social, economical, political and cultural effects.

The period of the intensive industrialization (in the 1970s) caused the growth and high concentration of the inhabitants around the central municipalities and the industrial centres. On the other hand, the settlements of so-called 'broader' town area are characterized by the processes of stagnation and depopulation.

The entire demographic development, determined by the geographic location and the physical-geographic characteristics, represents the function of the economical-organizational process of the complete socio-historical development.